

TANDORI DEZSŐ

A végső szó után a földi hang

*Radnóti Miklós emlékének
és jelenvalóságának*

„HA RÁM FIGYELSZ...”

Mennyi a lappangó telitalálat, a fölfedezésre váró részlet, az újra meg újra értékelendő (fényével is frissebb világosságba emelendő) mozzanat Radnóti Miklós költészetében. Íme, ez is tanúsítja, életműve az időben mint növekszik, szüntelenül. „Majd egyre égibb hangot hall füled”, inti hallgatóját az 1942. január 15-ei keltezésű *Ha rám figyelsz...* című versében, s hogy ez „a végső szó után” lenne így, mondja. Van valami hamleti hagyatkozás e sorokban: „meséld el...”, kéri ugyanis *a végső szó után*. A Szellem is ezt kérte: figyelj... És ő, a „dániai” jelentésalak a mindenkori „szellem” képeznek is fogható. Az idő mély kútjáról filozofált az európai szellem, s miért ne tette volna; a múlt tárnáinak feltárása nemes föladat volt, szellemi. De ugyanaz a szó mi minden mást jelenthet! Radnóti, amikor figyelni kéri társát, arról beszél: „Sötét a bánat kútja s mint a jég, / de tükrén mégis ott borzong az ég, / mélységbe hullott életem elé is...” Engem ez jobban megráz, mint a (megengedem, hasonlatba tudománytalanul vont) monumentális regények soka; a vers folytatódása pedig az érzékenység kiszolgáltatott változatának sosem feledhető, egy életre „Horatio”-vá tevő bizonyossága: „...így tartja védő két kezét a kék.” A korábbi Radnóti Miklós műveinek szépségelve és forradalmisága egyesül e végső-menedékes gyengédséggé, mely mögött a vers hidege, a didergés nem lapul, csak egyszerűen létezik. Nem vállal külön műfajt a fenyegetettségben, arra nem alázhatják. Pilinszky János, aki, ha úgy akarjuk, alapképletes lelkiismeret-őrzője volt épp amaz idők „tanulmányainak”, arról is írt, mennyire különbözik némely védettebb kulturális alapszituáció („egy szanatórium betegeinek gondja”-it idézve inkább) a szellemi-fizikai végvárhelyzetektől (melyek is „névtelenül elhulló állatok haláltusája”-ként egészen más hasonlatra ösztönöznek). De túl ezen, egyszerűen: Horatio-tudatunk rezzenthetetlenségének és evidenciájának (= hogyan másképp lehetne?!) alapja József Attila, alapja Radnóti Miklós; és a múltak elágazásai (a közel múltaké, századunkéi) innét vezetnek csak tovább. Radnóti Miklós életművének utóéletében az is külön „csodálatos”, amennyire szerény erejű, nem tolakszik előbbre senki másnak rovására sem; abszolút.

Ha itt most merőben önmagammal folytatom ezt a tűnődő beszélgetést, egy kicsit el is mosolyodom, s arra gondolok: abszolút...? Holott a költő kiszolgáltatottságának olyan apróságközel mozzanatait tudta, kellett tudnia, az „ide figyelj...” elemi kéremszükségletét, a túl sok részlettel figyelemelvonó világban. A tudás tudatát kellett tudnia, s azért a zűrzavarét, melyben már nem tudjuk: tudásunk kétséges-e, vagy a róla való tudásunk, vagy mindenki más meghibbant, vagy csak némelyek, vagy csak mi, részben? Gyakorlatilag: a szó, ma is, az emberi érintkezés egyik alapfeltétele, eszköze. Minden eszköz tökéletesedése: az emberiség becsületének kérdése. Tudomány, technika, az eszközök demokratizálódása, megszerezhetősé-

ge, becses mivolta vagy olcsósága — tehát ellentéteiben is valami „dicséret” hangjai szállnak mindennel. S ha eltűnt a fogadó-személy képze, attól még a gesztus változatlan lényegű. Ha mindez így van, a szó tökéletesedése, az eszköz ilyes kifinomulása, legyen akár, mutatványa, de maradjunk csak a tartalmi értékeknél: a szó emberiség-hordozó erejének korszerű változtatása vagy örökszerű alakörzése miért oly sokkal elhanyagoltabb érték? Nem anakronisztikusan mondom ezt, nem látvány-állítólagosságú korszakunkból visszavetítve; hanem a szellem (történetesen: a költészet) oszthatatlan egytudatából, oly közérzés jegyében, amely hitellel „történeti” tárgyról is csak akkor szólhat, ha az — jelenbéli élménye! A költészet, nem baj, hogy ezt sokszor kell elmondanunk, a fontos az, hogy mindig legyen, aki elmondja, a költészet tehát a hitelesen, intenzíven megélt jelenlét kifejezésének fogalmi eszköze, tömörsége nagy ellentmondásokat, véleménykettőségeket stb. hordozhat, s mindezt olykor dallamosan teszi, másszor meghökkentő formában, harmadján esetleg az élőbeszéd könnyítéseivel... a többletértékkel megtoldott többletérték, s mint érték, az egyik legegyszerűbb közelítésgyűjtemény. Radnóti idézem erre is: „És míg tollára dől, a gyermekekre gondol, / és nincs nehéz szívében most semmiféle gög”. A költő alapképlete. Azé az emberé (történetesen a költőről beszélünk itt, de a fogalmiság miatt szinte kivételes típus!), akinek mégis örökké figyelmet kellett kérnie, túl az udvariasság ily kötelmén is.

Hanem amilyen közlő Radnóti Miklós aztán mégis azokat az ő csodálatos enyhületű, fájdalmú és hajthatatlanságú magánbeszélgetéseit folytatni tudta...! Magammal tárgyalom meg ezt itt, bár másoknak írom; de bármi szavam hiteléhez hozzátartozik: ezen én itt mind csak úgy elgondolkodom éppen, és nagyon közel társaságot érzek. Nemzedéknyi különbségek, idők, tapasztalatok s a korok lehetetlenje választ el egymástól annyi embert, rokon szakmájút, hasonló érdeklődésűt, irányút, nyugtalanságút, ihletettségsűt, kalandút; a költészet olyan fogalmi tartományt kerít körül, hogy ebből megindul ismét a szavakon túli sugárzás, együttlét alakul, évtizedek, nem túlzok, évszázadok ellenére is. Igazi társviszonyokat hoz létre az a nem csupán a szépség és az értelem fogalmával meghatározható Valami, ami ott Radnótinál elébb az előérzetek árnyékában, majd a valóságában, ezek ellenére, belőlük s tőlük függetlenül oly elfeledhetetlenül, „a” költészet kivételes példajaként létrejött.

De ez a kivételesség, mondom, valódi természetű, ezért szelíd, ezért nincs senkinek semminek a csorbítására. Persze, hogy az időben növekedvén, a legnagyobb nyilvánosságra is tartozik; persze, hogy nevének jegyében sok mindennel kell, illik és lehet is jól történnie; ám én azt hiszem, mindannyiunknak, akik a költészetrel valóságosan azonosnak érezzük magunkat, egyik ilyen „illetékességi igazolványunk”, levéllebbetésnél is láthatatlanabb: hogyan tudunk magánbeszélgetéseket folytatni Radnóti Miklós verseivel. A már szinte mindegy, mikor és mely módon bírunk beszámolni is róla.

„LEHANGOL, MINT A MÁSNAPOS SZAKÁLL”

Ez a költészet mindenkor ismerte a lehangoltságot, a robbanó színek örömét, a megtalált kifejezés mámorát, a végigélt gondolat súlyát. És még annyi mást, mind olyat, amivel önmagát faggatta, hogy másoknak beszámoljon erről — s ezzel még sokkalta többről is, arról, hogy másokkal mi van. Lehet, hogy ez a költőalaptartás: védekező ellensúly; kiegyenlíteni hivatott a tudatnak azt a „sérültségét”, hogy valami legkomolyabbat a leghanyagabbul vesz tudomásul a világ. A korai versekben is egyszerre tud fölcsapni a közelséget kijelentő lendület, benne a költő- és társkapcsolat nagy tartalmi (a „társ” mindenkor: a másik ember, aki megszólított-nak fogadja el magát; itt nem kell magunkat elfogadtatnunk, talán ezért is volna hálás kapcsolat a költőkkel, a költészetrel; de nem...!), és csaknem ugyanakkor a szorongás, valami végső is, konkrét is, a kétségbeesett sejtés; nem egyszerűen felelősség ez, hiszen a vers sokkal magafeledebb lényt mutat annál. Ez az izigáthatott *valamilyenség* tartása, hangja, kötelmes formája, s ha művészetfilozófiai logikával gondolunk belé, nem hatalmasan feszítő-e az el-

lentmondás: a mindenségtudat konkrét érzetté válik, netán gyönyörűséggel, s ez csak akkor érvényesülhet — mit, másoknak! még magának a költőnek szemében s tudatában is aztán —, ha a legkötöttebb formát ölti. Nem a poétika formáira gondolunk ezzel, hanem az alkotásra, mint képződményre, melynek szabályzatáról legalább az alkotónak tudnia kell, s ami oly kevéssé érdekes téma, holott őt egy ízig áthatja... s a kör forog tovább.

Elegendő anyag volna a művészdepressziók világtörténetéhez, amit bármely korban maga az alkotás-sajátosság felhalmoz s kikényszerít. Ezt tetézi még a világ.

A *Ha rám figyelsz...* nem egyszerűen rosszkedvű vers, nem a túlzások költeménye. (Lehetne annak tekintenünk, bármennyire meghatározza is a dátum; ilyen sorok találhatóak itt: „Mi hozhat még nekem vigaszt?” — vagy: „Rosszkedvem füst ott fenn a nyári égen” stb.) Ablaknál áll a versbéli személy, „itthon, s mégis úgy”, írja, „mint hullámverte zátonyon / be rajzolt testű tengerész”. Több kivetettséget fejez ki ez a kép, mint az értelmezés, a kőként letett egybefoglalás. A fent lebegő égi kékség ellenére „hajnal óta már” valami „ázott esernyők bánata csorog” benne, a lehangolt egyénben. S milyen ez a lehangoltság? Mesteri kép kibontással (vagy összevonással inkább?): az égő nap eredménye, s érzete, „mint a másnapos szakáll”. Innét azonnal a bánat kútjának sötétjéhez lépünk, s a vers többi része ismeretes. Egyetlen sor kivételével itt, azt nem idéztük még: „...bordán roppantott a rémület”. Ezt meséld el, szólítja föl hallgatóját, ezt kell a végső szó után elmesélni, hogy a rémület... A kép konkrétuma, a borda, a ropogó hangok... Radnóti egyik alaphangjának szólalása. Társhangzatokat lelünk a legnagyobb versekben.

Így alakul, körülbelül, egy olyan Radnóti-vers, amely köztudatunkban nem a „legnagyobbak” közül való. Ki tudja mégis? Például az a későbbi, már idézett vers a nagy szív gögharításáról, a *Mint észrevétlenül* (dátuma 1943. november 15.) sem tartozik így a legkiemelkedőbb Radnóti-vonulatba; ám épp az osztályozásnak van-e akkor lassanként még értelme? Nézzünk néhány szakaszt innét: „...néhanap felnőttként pénzt keres már” az ember, aki ifjúkorból férfikorba hullt át, „megrendelésre fordít, eladja verseit, / már szerződést bogoz, számolgat és protestál, / s megélni néki is csak a *mellékes* segít”. Nem a szanatóriumi betegek gondjai...! Ezek nem azok. Egy-egy túlérett hasonlat buggyanása után fanyar sorok következnek, önbevallások, megint a tengerészképzettel itt: „...hiába táncol és csal a forró emberész... / ...minden megmérgetik, ha egyszer majd nem él; / sportbajnok nem lehet már, sem kóbor tengerész...” S ahogy fiával játszik a költő, „lobos szívének sok kalandját” megértő társat keres, majd ezekről a kalandokról is kiderül, mennyire másfélék, mint az elképzelték: „...ha méltón peng a lant... / ...eljut így is ő mindenhová, ahol / meztlen él a szándék és perzsel a kaland”. Nem lehet ezt egyszerűen a *lélek belső tájaival* elintézni. A helyesebb megoldás akkor más az az eredendő tudás, amelyet föl kell tételeznünk az épp ezt megfogalmazni szintén nem tudó művésznél — aki azután merőben „átlagemberes” kifejezésekkel él, sportot és világtengereket említ, ha szólni akar róla. Mintha össze lenne nőve rejtélyével, érzékenységével, amit ráadásul nem ismerhet jól, nem láthat igazán, nem mérhet fel.

A nyugtalanságnak megannyi forrása ez. Tekintsünk olyan miniatúrás költeményt, mint amilyen az 1943. szeptember 12-i dátumú *Nyugtalan éj*. Radnóti a korábbi („középső”) korszakának számos költői elemét őrzi itt, a már akkor is érett formák hibátlan folytatásait: „Egy kácsa öllyvel álmodott s most felriad... / ...majd hármat hápog és elalszik újra, / de már a pelyhes csöndet szertedúlta.” A kép valóság-hűsége, a pontosság és a lassú továbbmutatás: csupa sallangtalan eszköz valami sokkal lényegesebbnek a kifejezésére; mivel azonban ez a „többlet” nem aktualizált jellegű, inkább közérzeti marad, különlegesen tisztá „vegyi” állapotban mutatja, miként élnek tovább szinte a természetes élet reményhítével Radnótinál a korábbi stíluszeszközök. „Sötét” szél ébred itt „borzas ég alatt”, realitás, közlélképhűség és szépség (bár komor) úgy jár együtt, ahogy *álmok fodrozódnak*, de nem akárhogy, idézem ezt is: „lélekző ólak, istállók felett”. Az addigi némaság nyugalma visszahozhatatlan, és a mézessűrű kép (Radnóti ebben fölülmulthatatlan mester, egyebek között), a végén, hiába mentené azt, ami elveszett. (Hadd álljon „végződésben” ez a szava.)

HASONLATOK

Utaljon ez az alcím csak részben az 1941. november 16-i keltezésű versre; ám ezt a részt illetően is igen sokágú a kitekintés. Valóban, mintha sarjadjának a hasonlatok, fává terebélyesednének, de igen kecses fává, s megint említenem kell: Radnóti Miklós a mi irodalmunk igazi és legnagyobb „kettesben-poétája”, magányosak beszélgetőtársa. József Attila, Szép Ernő, Pilinszky: a szegénység és az elesettség alapigazságait felülmúlhatatlanul és múlhatatlanul mondják, magukban is. Radnóti azonban azt a költőtípust formázta meg egész művében, aki (így!) mindig föltételezi a másik ember ottlétét. Természetesen a Kedvesnek szól legtöbb szava, de ezt a borzasztóan végződő „beszédet”, monológot úgy hiszi s mutatja párbeszédnek, hogy jelenlévők lehetünk „mi” is, természetesen mindig vele, a költővel, és ez olyan ritka bravúr, hogy szinte csak szakmai szempontból „értékelhető” igazán elemzőleg. (Az olvasónak, azt hiszem, pontosan elég a kisugárzó érték páratlansága, elemzetlenül.)

Radnóti igazi formaalkotó művész is volt. Az évtizedek során megtanultam belülről értékelni (élvezettel izlelni, tartalomhordozónak tartani) remek rímeit, melyeknek nem az elillanó „remeklés” adja mivét, hanem a természetes beszédet és az emelkedettséget, a lehetetnyi stilizációt mintegy maguk körén kívül tartó szerves öntörvényűsége. A versnek ekképp mintha „harmadik életét” fedeztem volna fel (tartalmon és hangvételen kívül). A *Hasonlatok* című költeményben is kiszökkenő hatású a *rímelhelyezés* (ott például az): „Olyan vagy, mint egy suttógó faág, / ha rámhajolsz, / s rejtelmes ízű vagy, / olyan vagy, mint a mák...”. Az első és a negyedik sor rímét sorhossz-egyenetlenségek teszik még izgalmasabbá, feszültebbé; erre a vázra indázik fel a hasonlatok előrehaladó sora, félelmen át az olvasóval *jól* összemosolygó bizonyossággal: „mosolyból fényes hurkokat / rajzolgatok köréd”. Radnóti verseinek légiessége, amikor a légiesség az eszköz vagy a cél, a bizonyosság őrzése vagy feltétele.

Naptár-sorozatában ilyen hasonlatokat találunk (és szinesztéziákat): „Egy szellő felsikolt, apró üveg lép / s féllábon elszalad...” A ritmika kedvelt eleme a szabálytalanul (is) kezelt hexameter-pentameter. A *Február*-vers végén: „S íme fehér hangján / rábéget a nyáj odakint, / tollát rázza fel s cserren már a veréb”. *Augusztus* „rét”-jére a sárgálló „aranyranét” felél; a decemberi hét sor, 1941-ből, erőteljesebben baljós sejtelem, mint a kácsa-miniatúra: „Délben ezüst telihold / a nap és csak sejlik az égen. / Kőd száll, lomha madár. / Éjjel a hó esik és / angyal suhog át a sötéten. / Nesztelenül közelít / mély havon át a halál.”

Az ellentétek együttesének megérzése Radnóti Miklós költőiségének gyakori forrása; elegetendő példa lehet erre az 1938-as *Béke*, *borzalom* című versnek — maga a címe! A fenyegettség érzése megannyi éles, villanó, tiszta kép közepette ér el hozzánk is e néhány sorból, visszaborzongatván az idők mély, nem tűnő üregébe: „Mikor kiléptem a kapun, tíz óra volt...” S utána azonnal a legjellegzetesebb Radnóti-sorok egyike, a híres „Páris”-verset idéző: „fénylő keréken pék suhant és énekel”. Mintha nem is e világról véteget volna ily kép, érezzük. De tovább: „gép dongott fenn, a nap süttött, tíz óra volt...” Már benne vagyunk a feltartóztatathatlan „cselekményben”, holott semmi se történik, látszólag semmi, csak balsejtelmek sokasodnak: „halott néném jutott eszembe s már repült / felettem mind, akit szerettem és nem él, / sötéten szállt egész seregnyi néma holt / s egy árnyék dőlt le hirtelen a házfalon”. Pilinszky világát is előlegezi Radnóti! Egyik versében (a *Naptár* novemberijében) a megérkező fagy „sikolt a ház falán, / a holtak foga koccan...” A békés-borzalmas vers befejezése pedig: „...az uccán béke lengett s valami borzalom.”

Hogy az együttlétképzet mennyire élet-halál kérdése (s végül a kor tett róla, hogy a megnévs ily lehetőségé eleve elsőpörtsékk), két fontos vers példájából is kitétszik. Az egyiket, *A félelmetes angyal* címűt nem is csak fontosnak, irodalmunk nagy versei közé tartozónak gondolom. A *Téli napsütés* (első versszakában remeklő rímmel; az időpont: 1942. december 26-a), melyben „az olvadt hó beroskad / és szertesüندörög, / kondérok gőzölögnek, / mint bíbor sülttökök...” (a rím!), már így kérdez: „Ebédre várok-é, vagy / talán meg is halok?” Pilinszky költészetét ezek az alapképletek, túlzás nélkül, egy életen át foglalkoztatták, három

és fél évtizeden át. S egy árnyékkép még a napsütés-versből: „Árnyékom rámtekint, míg / bo-
rong a téli nap. / Kincstári sapka rajtam, / a nap fején kalap.” Az angyalvers pedig: „A félel-
metes angyal ma láthatatlan / és hallgat bennem, nem sikolt... / ...Csak újra óvatos ma. Ké-
szül. / Védj meg, hiszen szeretsz. Szeress vitézül. / Ha vélem vagy, lapul, de bátor, / mihelyt
magamra hagysz. Kikél a lélek / aljából és sikongba vádol...” Költészetünk alapképei ezek.
Sosem mutathatnak „túl” keletkezésüknek valós körülményein; de tartalmukat *általánosba*
emelhetik, minden külső-belső emberi elhagyatottság és démonvívás képeivé. Az egyedül nem
megy kérdése *abban* a közegben eleve befülésre ítéltetett; de a versigazság és a megrázó vers-
szépség máig hat, máig „üzen”, minden ilyen emberi küzdelem ösképe: „Az örület...” Ez a
félelmetes angyal. Ám nevezzük visszafogottabban, akárhogy. Az a szorongás, az a félelem,
mely a megoldatlanságaikkal magukra hagyott embereket közléről, egyre szaggatóbban kí-
sérti. Elegendő, hogy fizikailag magunkra maradjunk — este, üres lakásban, valahol a tájban
vagy bármilyen embersokadalomban is idegenül —, és elindulnak, elindulhatnak egy-egy mély-
pontpillanatban a suttogások, bensőnkéből: minden hiábavaló, mit akarunk védeni önmagun-
kon, munkánk kudarc stb. Kafka élménye? Sokaké. Radnóti költészetének a korhoz egyrészt
kötődő, másfelől örök emberinek nevezhető határ- és átlagesetekig érvényes közlendőit nem
szabad csupán történeti összefüggéseiben látni ma már; ám ezzel csak megismétlem mások ré-
gebbi, kutató felismerését. Koczás Sándor az 1961-es Radnóti-kiadás körültekintő, mély s
minden lényeges kérdésre röviden kitérő utószavában is kifejti ezt a „szépség”, pontosabban
az „idill” kapcsán: „Az idill Radnótinál nem a szó hagyományos jelentése szerint vált ... lírai
témává. Nem jelent néha mást, mint a normális élet rendjét csupán, a rendes, egyszerű nap-
két, amelyekben *a béke méhe zöng*. Motívum csupán, melyet a halállal, a háborús pusztítással
aktív értelemben állít szembe a költő...” S fordítva: az általános emberi borzalmak, az éji szo-
rongások akkor aktívan aktuális időhöz kötöttsége, már a tragédia túlján, figyelmeztetően
változik át emberélet aktualitásúvá, sors és köznapok, jelenségek és egyének összecsapásának
képévé, s e táguló jelentésével semmit sem ernyed feszültsége, sőt, így válhat még *cselekvőb-
ben a miénkké*.

AZ AKTÍV ÉRTELMŰ SZÉPSÉG ÉS GONDOLAT

A *Harmadik ecloga* a pásztori Múzsát hívja ily társul, a magány egyik árnyvetülése ellen.
Milyen kétségbeesetten kiált bele a készülő versszak terébe egy „Légy velem itt!...” S miért?
Számos a válasz 1941 júniusában. „Görbén nőnek a fák, sóbányák szája beomlik, / falban a
tégla sikolt...” Megiszonyodunk; s nem enyhít az érzésen a közlés: „...így álmodom én, ha el-
alszom”. Megrendítő az aktív szépségkeresés szava: „Pásztori Múzsza, segíts! úgy halnak e
korban a költők...” Egyáltalán nem túlzás, ha a költészet becsületére merészelek figyelmeztet-
ni e remekművek árnyékából, valóban a legszerényebb elemző helyzetéből: alkotóknak és
„befogadóknak” egyképp méltányolniuk kellene valamit, a tárgy iránti felelősségérzetnek a
költészet komolyabbanvételében kellene talán megnyilvánulnia. Amit Radnótinak a haldokló
Babits Mihály is jelentett még... amit jelenthetett... („Ki tudja mondá, hogy van Babits Mi-
hály?”, írja a *Csak csont és bőr és fájdalom*ban, „...ki járt kint nála?”, kérdezi.) A *Nyugta-
lan őszül*, alig másfél hónappal a *Hasonlatok* előtt, zsugorodást, fonnyadást, széthullást lát, s
így kérlelő a szava: „Ó, de te lobbanj föl az ősz, a halál fölé, / s emelj föl engem is Édes; /
légy szerelemre okos ma, / csókra okos, álomra is éhes. // Szeress vidáman, ne hagyj el az
álom / sötét égébe is zuhanj velem. / Aludjunk. Alszik már odakinn a rigó, / avarra hull le ma
már a dió...” És a bordaroppantó döbbenet sora ismét, mint eddig is olykor, s az utolsó kor-
szakban annyiszor: „...nem koppan. S bomlik az értelem.”

Hanghatásoknak, anyagszerűségeknek ez az agyig hatoló, mindenen túlian evilági érzé-
kelése, foglalatukként az alig emelkedett, rejtjelezés nélkül épp csak stilizált köznyelv, a társ-
hoz szóló beszéd, az egyedüllét üzése, a segítségkérés: abban a magas költészeti régióba emeli

Radnóti lírájának egészét, ahová egy-egy versjelleggel már korábban is feljutott. Szerves és folyamatos az életmű ily alakulása, kiteljesedése. Az Eclogák előszava, a *Száll a tavasz...* egy-egy szakasz záró sora a régi szertelenséggel iramlik meg, túl a metrumon — tökéletesen. Az 1942. június 1-én született *Éjszaka*-vers a helymeghatározások elevenségével a szívből alvó aggodalom ellenére is a béke, a valódi, perzselt hús szaga nélküli nyugalom reményét próbálja — a retteget kiszorítandó? — plasztikussá tenni. Kasban van itt a méh, rózsában a rózsabogár, alusznak; kert, faág, fatörzsben a harkály —² pihen. Az éjben fölkelő és lopni lopakvó ősz — még nem a végveszély megnevezése. Bár pontos és igaz megállapítás, hogy ezek a kor hasonlatai voltak, megfordításuk is eleven tanulságú: elhanyagolhatatlan értékekre figyelmeztet.

Az olyan versek, mint a *Tétova óda* s megannyi más kései remekmű, egészében „csoda” lehet, ízeiben rég készült, megalapozódott, tulajdonképpen megvolt. A világ villámszerű változásai hasogatták össze úgy a költői terepet is, hogy ezek az elemek szorongókként egy-egy versnyi „szigetre” menekülhettek csupán. A *lassú okosság*, amit az *Októbervégi hexameterek* (gyönyörű cím alatt!) példákkal sorjáztatva vonultat fel a költő, az „ódá”-ban távolsághoz jut, rálátáshoz, s ez az intenzitást elviselhetetlenül fájóvá fokozza. „Hasonlat mit sem ér. Felötlik s eldobom.” De azonnal a kezdő sor is: „Mióta készülök, hogy elmondjam neked...” Nem is folytatom az idézést. Ezek már olyan versek, hogy az élet minden helyzetében használhatóak, reménytelen segítőként, mentő szavakként. Kapaszkodóul. Radnóti Miklós, a költő elérte a legtöbbet, „mit ember érhet el”: életünk valóban *testvéri* része lett, akinek szavára talán valami jó is történhetik velünk; ha mondogatjuk ezeket a sorokat, verseket, olvassuk őket, amikor — a magunk bármilyen bajában, *emberszabású* bajok s tragédiák közt — azt érezzük, hogy *végtelen vigasz* kellene. Vigasz nincsen; társ van. Emberi szó — az emberi kor őrzéséért is.

POMOGÁTS BÉLA

A Hetedik ecloga

Radnóti Miklós kései költészetében összefoglaló szerepet töltenek be az eclogák, a haláltudat szorongató megjelenésétől a lázadó harag ítélkező szigoráig jelölik meg azt a merész ívet, amely mentén az utolsó esztendő költői termése elhelyezkedik. Az első ecloga 1938-ban, a spanyol köztársaság válságos napjaiban, a Lager Heidenau szenvedései között született. Közel hét esztendő egymást váltó félelmét és reményét fejezte ki a hét költemény (a hatodik ecloga vagy nem maradt ránk, vagy ahogy többen feltételezik, a költő utolsó munkaszolgálatos behívójának kézhezvétele után írott *Töredékekkel* azonos.) A költő benünk adott számot a történelmi események menetéről, személyes megpróbáltatásairól és érzésvilágának hullámlásáról, amely egyszer a szörnyű végzet ellen lázadó reményt, máskor a végső megbékélés csüggeteg nyugalomát vetette fel. Az eclogák irodalomtörténeti szerepét, túl a versek megrendítő tanúságtételén és letisztult költői értékén, összefoglaló jellegük szabja meg. A hét költemény valójában átfogó lírai napló, amely a szélsőségek között csapongó érzelem és a mindennel számot vető józan ész tükrében mutatja meg, hogy a költő miként élt a fa-